

Urbanistički razvoj Zagreba tijekom 17. i 18. stoljeća

Dok se na početku 17. stoljeća Zagreb i dalje odlikovao isključivo srednjovjekovnim obilježjima, već krajem stoljeća promjena je bila očita. Njegova preobrazba u barokni grad nastavila se intenzivirati u 18. stoljeću te se s pravom može reći da su dva barokna stoljeća promijenila sliku srednjovjekovnog Zagreba i utrla put prema razvoju modernog grada.

Zagreb, kakvim ga znamo danas, nastajao je tijekom dugog niza stoljeća. Uslijed požara, poplava i osmanske opasnosti konstantnom se gradnjom, obnavljanjem, rušenjem i ponovnom gradnjom izgled Zagreba izmijenio nebrojeno puta, a uslijed novih okolnosti mijenja se i danas. Ovaj će se rad baviti nastajanjem baroknog grada Zagreba, njegovim izgledom, slikama i opisima iz vremena 17. i 18. stoljeća. Nasuprot mišljenjima mnogih, koji samo 19. i 20. stoljeće smatraju presudnima za današnji izgled Zagreba, ovaj će rad pokazati da su dva barokna stoljeća također odigrala značajnu ulogu u razvoju modernog grada. Povijesne prilike, kao i specifičan geografski smještaj između brda i rijeke, utjecali su na njegov urbanistički razvoj. Za bolje razumijevanje zagrebačke urbanističke strukture potrebno je ukazati na neke od tih geografskih i povijesnih okolnosti pa će se sljedeća poglavlja, između ostaloga, baviti i tom problematikom.

Srednjovjekovna struktura grada

Prema općeprihvaćenom mišljenju Slaveni su se na područje današnjeg Zagreba počeli doseljavati između 7. i 9. stoljeća (Knežević, 2011: 7). Prvotno naselje bilo je jedinstveno i činila su ga dva brežuljka i dolina potoka Medveščak¹ koji je tekao između njih. Osnutkom biskupije 1094. jedinstveni se teritorij razdvojio i time je nastao dvojni grad. Područje istočno od potoka Medveščak pripalo je biskupskom sjedištu, a zapadno je ostalo u kraljevom posjedu sve do 1242. godine kada je Bela IV. proglasio slobodni kraljevski grad Gradec. Oba su naselja, i biskupsko i građansko, izgradila vlastite fortifikacije jasno se odvojivši i prostorno definiravši, a unutar zidina razvijali su vlastite urbanističke strukture (Knežević, 2011: 7–8).

1 Potok Medveščak bio je poznat i pod imenom Crikvenik.

Gradec i Kaptol

Najraniju strukturu Gradeca činile su drvene kuće okomito postavljene na smjer ulice koje su u principu bile pravilne, s ponekim nepravilnostima radi prilagođavanja terenu. Grad je bio opasan zidinama s kvadratičnim kulama. Ulazi su bili na bočnim stranama, zapadnoj (kasnija Mesnička ulica) i istočnoj (Duga, odnosno kasnije Radićeva ulica). Postojao je i treći, južni ulaz, tzv. vrata Dverce. Glavni trg bio je, kao i danas, četverokutnog oblika, s crkvom sv. Marka u sredini (Maroević, 1999: 17–18). Na drugom brežuljku nalazio se Kaptol, sjedište zagrebačkih biskupa. Na sjeveroistočnom dijelu brežuljka i na mjestu današnje katedrale, čija je gradnja počela u 13. stoljeću, nekoć je stajala crkva sv. Stjepana kralja koju su većinom razorili Tatari. U 16. stoljeću katedrala je okružena bedemima te je dobila renesansni zvonik na zapadnom pročelju, postavši tako prepoznatljivim simbolom Zagreba. Sjevernije od katedrale pružale su se drvene kanoničke kurije koje su kasnije zamijenjene zidanima. Njihov slobodan položaj u prostoru učinio je strukturu Kaptola potpuno drugačijom od one na Gradecu. Prirodnu granicu ova dva naselja činila je dolina kojom je tekao potok Medveščak. Iako je taj prostor bio i više nego pogodan za gradnju mlinova i kožarskih radionica, stanovnicima je nosio i stalne nevolje zbog izlivanja vode. Prostor nekadašnjeg potoka Medveščak također je bio poprište sukoba stanovnika dvaju naselja pa je u spomen na krvave okršaje nekadašnji most preko potoka nazvan Krvavim mostom (Maroević, 1999: 19).

Podgrađe

Što se tiče podgrađa, ona su se razvijala odvojeno i drugačije od naselja na brežuljcima. Glavno obilježje bila je njihova otvorenost i pružanje u smjeru istok – zapad podno Gradeca i Kaptola. Sljedeće bitno obilježje bile su velike poljoprivredne površine koje su se prostirale sve do Save. Zahvaljujući plodnoj dolini, u 11. stoljeću taj su prostor naselili obrtnici i trgovci iz razvijenijih dijelova Europe i upravo su oni na tom prostoru osnovali građansku općinu. Ranu urbanu jezgru podgrađa činila su tri naselja od kojih se *Vlaška ves* u podnožju biskupskog grada spominje prva i to još davne 1198. godine. Na početku ulice Pavla Radića

(nekoć Duga ulica) nalazila se Šoštorska ves koja je prvi put spomenuta 1371., a na početku Ilice *Lončarska ves* čije se ime spominje 1399. godine (Knežević, 2011: 8). Sama imena navedenih vesi ukazuju nam na zanimanja ili podrijetlo njihovih stanovnika: Lašku/Vlašku ves su najvjerojatnije naseljavali talijanski trgovci i obrtnici koji dolaze u ove krajeve od 12. stoljeća nadalje,² Šoštorsku ves naseljavali su postolari, tj. Nijemci, a Lončarsku ves lončari. Središta naselja oblikovala su se oko njihovih župnih crkava pa je tako u Lončarskoj vesi, na današnjem Preradovićevom trgu, stajala crkva sv. Margarete gdje se od 1372. sve do 18. stoljeća održavao godišnji dvotjedni sajam na dan svete zaštitnice (Knežević, 2011: 8). Ujedno je u ono vrijeme to bio jedini sajam u podgrađu. Treba spomenuti važne trgovačke ceste koje su prolazile uz/kroz podgrađa i koje su bile značajne za njihov razvoj. Tri najznačajnije bile su *Magna via regis* sa zapada (Velika kraljevska cesta),³ *Magna via* s istoka (Velika cesta)⁴ te lokalna cesta koja je išla smjerom Nove Vesi preko Kaptola i Vlaške vesi te se u Donjem gradu račvala na više ogranaka prema jugu (Knežević, 2011: 8). Iz te je slike očito da su istočna podgrađa (Vlaška ves) bila vezana uz Kaptol dok su južna podgrađa bila vezana uz Gradec i njegove trgovačke veze sa zapadom i plodnim poljima u dolini Save.

Zaključak

Kao zaključak o srednjovjekovnom Zagrebu nameće se sljedeća konstatacija: Kaptol i Gradec bila su dva sasvim različita tipa srednjovjekovnoga grada. Dok je Kaptol nastao iz naselja izraslog oko središnje ulice koja se ljevkasto širila prema trgu s katedralom, Gradec je bio tip naselja pravokutne mreže ulica sa središnjim pravokutnim trgom na kojem je stajala crkva Sv. Marka. Podgrađe je u srednjovjekovno doba bilo slabo izgrađeno te je prvenstveno služilo kao velika obradiva površina i kao mjesto za život raznim trgovcima i obrtnicima. Iako su svoju funkciju i izgled podgrađa zadržala još prilično dugo, nadolazeća su stoljeća promijenila sliku srednjovjekovnog Kaptola i Gradeca postupno im namećući barokni izgled.

2 Moguće da se radilo i o francuskim graditeljima koji su u 11. stoljeću gradili prvu katedralu.

3 Vodila je smjerom sadašnje Ilice i Petrinjske preko Trnja do skele preko Save, i dalje prema Petrinji i Sisku.

4 Vodila je iz srednje Europe, preko Križevaca, smjerom Maksimirske, Vlaške i Bakačeve do Kaptola.

Nastajanje baroknog grada tijekom 17. stoljeća

Brzinu i tijek kojim se Zagreb razvijao uvelike je odredila dugotrajnost opasnosti od Osmanlija. Naime, osmanskim osvajanjem krajem 15. stoljeća započela je kriza zbog koje su posebno patila zagrebačka podgrađa. Stanovništvo se većinom povuklo u naselja na brežuljcima koja su se otada sustavno utvrđivala. Usljed toga podgrađa se iduća tri stoljeća nisu razvijala, nego su se samo donekle održavala. Ipak, život u njima nikad nije u potpunosti zamro. Tijekom gotovo čitavog 17. stoljeća osmanska je granica bila udaljena od Zagreba svega desetak kilometara pa se novac od poreza najčešće trošio na popravke gradskih zidina i kula. Kraj krize mogao se donekle naslutiti 1681. godine kada se prostor oko Manduševca, dotad zaposjednut vrtovima i majurima, počeo pretvarati u središnje gradsko sajmište (Knežević, 2011: 9).

Gradec i Kaptol u 17. stoljeću

Izgled Gradeca s početka i s kraja 17. stoljeća gotovo je neusporediv. Dok mu je izgled na početku navedenog razdoblja skoro u potpunosti bio srednjovjekovan, još uvijek potpuno okružen i zatvoren zidinama i kulama, na kraju 17. stoljeća vidljiva je njegova postupna preobrazba u barokni grad. Kako se bližio kraj 17. stoljeća, osmanska je opasnost sve više jenjavala te je dvojni grad usporedno

Nacrt grada Zagreba u prvoj polovici XVII. stoljeća. Oko 1639. Original u zbirci Raimunda Montecuccolija u ratnom arhivu u Beču.

mijenjao svoj izgled. Sve su se češće slobodni prostori uz gradske zidine iskorištavali za gradnju novih zgrada pa su u to vrijeme na Gradecu nicali kuće plemića koji su postupno napuštali ladanjsko stanovanje i počeli se naseljavati u gradove. Između ostalih, sagrađene su palače Draškovića,

Slika 2. Veduta Zagreba iz 1631.

Jelačića, Oršića, Zrinskog, kao i zidane zgrade samostana klarisa, isusovaca i dominikanaca (Buntak, 1996: 382–383). Na mjestu dotadašnjih gradskih zidina počeo se također javljati niz palača koje su potpuno izmijenile vanjsku sliku grada. Dakle, skromne srednjovjekovne, većinom drvene kuće i gospodarske zgrade u uskim ulicama i dvorištima su postupno pretvarane u reprezentativnije oblike baroknog grada sa širim ulicama te pojedinim istaknutijim zgradama i trgovima.

Usporedno s nicanjem plemićkih palača i postupnim prelaskom na gradnju zidanih kuća, promjene su još početkom stoljeća zahvatile i Markov trg, središnji trg na Gradecu. Godine 1615 – 1616. srušena je stara i sagrađena je nova gradska vijećnica. Nadalje, stara je ubožnica nestala, a na njenom je mjestu sagrađena kapela Sv. Uršule dok su na zapadnom dijelu trga građene plemićke kuće (Buntak, 1996: 382). U ovom su se stoljeću oblikovala i tri trga: na istočnoj strani Jezuitski i Katarinski, a na zapadnoj, uz današnje šetalište J.J.Strossmayera, Kapucinski trg. Prostor današnjeg šetališta u 17. je stoljeću još bio vrt i povrtnjak, najprije remetskih pavlina, a zatim zagrebačkih kapucina (Buntak, 1996: 382).

Usprkos povećem broju novoizgrađenih kuća i palača, unutar zidina je i dalje bilo mnogo neizgrađenog prostora koji se konstantno proširivao nakon čestih požara. Da bi riješila taj problem, gradska je općina izdala propis da svi koji posjeduju prazna gradilišta unutar grada moraju unutar pola godine početi na njima graditi kuće, inače će im ona biti oduzeta u korist općine. Također su izdavani mnogi nalozi u cilju poljepšanja gradskog područja. Tako je 1639. naloženo da se moraju srušiti sve radionice, odnosno daščare koje su bile naslonjene uz crkvu sv. Marka, a od 1652. do 1700. izdavane su mnoge odredbe u svrhu postizanja reda i čistoće jer su još i tada građani u malim uskim gornjogradskim dvorištima držali konje, krave i svinje, a u ulične su kanale izlivali smeće i izmet. Niti jedna od mnogobrojnih odredbi nije bila uspješna pa su tako 1719. svinje i dalje šetale ulicama

(Buntak, 1996: 384–386).

Prvi veliki požar u 17. stoljeću izbio je 1624. godine. Naime, te je godine vladala velika suša, ali je uslijed jedne pokorničke procesije kojom se molilo za kišu, došlo do nevremena. Grom je udario u krov katedrale, nakon čega se razbuktao veliki požar zahvativši cijelu katedralu, susjedni biskupski dvor te čitav Kaptol (Povijest grada Zagreba, 2012: 184). Još jedan od većih požara, kojeg je izazvala neopreznost pijanog učenika na Markovu trgu, izbio je u ožujku 1645. godine. Zbog vjetrova se vatra vrlo brzo proširila na drveni krov crkve sv. Marka, a ubrzo je zahvatila čitav Gradec. Sve drvene kuće su izgorjele, kao i cijeli isusovački kompleks (gimnazija, samostan, sjemenište sv. Josipa i crkva sv. Katarine). Požar se proširio preko potoka Medveščak na obližnji Kaptol te je i tamo prouzročio golemu štetu. Izgorjele su sve kanoničke kurije,

Zagrebački Gradec i Kaptol oko 1689., grafika iz Valvasorova djela *Die Ehre des Herzogthums Krain*.

građanske kuće, franjevački samostan i crkva, a vatrom je bio zahvaćen i krov katedrale te biskupski dvor (Povijest grada Zagreba, 2012: 186–187). Nije prošlo ni dvije godine od tog događaja, a Gradecu i Kaptolu zaprijetila je kuga. Iako su se gradovi na brežuljcima, zahvaljujući zatvaranju gradskih vrata, uspjeli spasiti, kuga je potpuno poharala podgrađe. U znak zahvale stanovnici Gradeca i Kaptola dali su iznad Ilice, na Rokovu perivoju, sagrađiti kapelu sv. Roku, zaštitniku od kuge (Špoljarić, 2008: 43–44). Godine 1674. izbio je novi požar koji je potpuno poharao Gradec,⁵ a nakon što je eksplodirao barut koji se čuvao u Popovu tornju, vatra se proširila na Kaptol i Vlašku ulicu. Uskoro je ipak pala kiša i spriječila je da izgori čitav Kaptol (Povijest grada Zagreba, 2012: 187).

Kaptol je u 17. stoljeću, kao i Gradec, sačuvao svoj

5 Izuzev isusovačke gimnazije i kapucinskog samostana.

srednjovjekovni tlocrt zatvoren obrambenim zidinama. Nagovještaj urbanog razvoja u smjeru baroka bio je vidljiv u pojedinim obnovljenim kurijama i drugim objektima. Počele su se pojavljivati prve zidane kurije koje su se gradile uz obrambeni zid prema istoku ili su i dalje ostajale slobodno stajati na parceli. Prostorom je dominirala katedrala, iako je na početku stoljeća, kao očit primjer razornog požara, stajala teško oštećena (Buntak, 1996: 388).

Podgrađe u 17. stoljeću

Početak 17. stoljeća na današnjem su se Trgu bana Josipa Jelačića prostirali vrtovi i poneki majuri s gospodarskim zgradama, a sa sjeverne i istočne strane okruživali su ih većinom drvene kuće. Pošto ga je smatrala mnogo prikladnijim od prostora Markova trga, gradska je općina još u prvoj polovici stoljeća naredila likvidaciju tih vrtova i pretvaranje prostora u sajmište (Buntak, 1996: 386–387). Za razliku od mnogih ostalih ta je odredba zaista bila provedena jer saznajemo da se već 1681. trg naziva sajamskim trgom (*Forum nundiale Mandussevecz dictum*). U urbanom smislu Ilica se od 14. stoljeća, kada se prvi put spominje kao Lončarska ves, gotovo uopće nije izmijenila. U 17. stoljeću na tom prostoru nije bilo mnogo stambenih zgrada, već pretežito one gospodarske namjene koje su se nalazile na majurima i u vrtovima što su se prostirali od Manduševca preko Frankopanske ulice, Britanskog trga i dalje prema zapadu (Buntak, 1996: 387). Te su zemlje redovito bile u vlasništvu uglednih građana, crkvenih redova i cehova. Zagrebačka podgrađa nastavljala su se na zapad prema Jelenovcu, Vrhovcu i Čnomercu te na jug prema Trnju. Iako su se počela malo intenzivnije naseljavati, podgrađa vezana uz biskupski Kaptol, a prvenstveno prostor Vlaške vesi, također se nisu znatnije promijenila od srednjovjekovlja.

Zaključak

Tijekom stoljeća obilježenog požarima, poplavama i osmanskim opasnošću, grad se gotovo uopće nije prostorno razvio, ali vizualno se u odnosu na srednjovjekovnu panoramu poprilično izmijenio. Na kraju stoljeća Zagreb su i dalje predstavljale dvije jezgre – Gradec i Kaptol, a podgrađe se usprkos pojedinim novoizgrađenim objektima nije znatnije proširilo. Ono što je činilo grad vizualno drugačijim bile su brojne reprezentativne građevine podignute unutar gradskih zidina ili na njihovim temeljima, posebice na Gradecu (samostani kapucina, isusovaca i klarisa, kuće Zrinskih i remetskih pavlina, sjemenište Sv. Josipa, osnovna

škola, crkve Sv. Marije, Katarine i Trojstva, novi toranj Sv. Marka), ali i na Kaptolu (katedrala i biskupski dvor). Te nove građevine izdigle su se iznad gradskih zidina i tako izmijenile panoramu dvojnog grada. Takva se slika zadržala sve do 19., a djelomično i do 20. stoljeća.

Urbanistički razvoj Zagreba u 18. stoljeću

Zagreb se kao barokni grad počeo oblikovati tijekom 17. stoljeća, a taj se proces još intenzivnije nastavio u 18. stoljeću. Umjesto skromnih srednjovjekovnih građevina sve su se češće gradile reprezentativne barokne građevine, a gradske zidine koje su tijekom 17. stoljeća gradu davale srednjovjekovni prizvuk većim su dijelom srušene. Na njihovim temeljima sagradile su se nove reprezentativne palače u Visokoj, Demetrovoj i Opatičkoj ulici. U prilog izgradnji i razvitku išao je prestanak opasnosti od Osmanlija, sve bogatiji feudalci, crkva i crkveni redovi, prirast stanovnika,⁶ jači razvoj trgovine, prometa i gospodarstva, ali i veliki požari⁷ koji su uništavajući grad zahtijevali njegovu obnovu. Ne smije se zanemariti niti značaj reformi Josipa II., odnosno ukidanje samostanskih redova i konfiskacija njihovih zemljišta koja su potom mogla biti iskorištena kao gradilišta. U prilog tome išle su i razne odredbe donesene krajem 18. i početkom 19. stoljeća kojima se zahtijevalo da se obrađivana zemljišta pretvore u gradilišta sa stambenim kućama (Buntak, 1996: 595).

Gradec i Kaptol u 18. stoljeću

Tijekom cijelog 18. stoljeća na zagrebačkom se Gradecu gradilo uistinu mnogo, a kako se kraj stoljeća bližio kraju, preobrazba je bila očita. Brojne građanske, plemićke i velikaške kuće izmijenile su vanjsko lice grada „u duhu baroknog doba s izrazitim provincijskim i lokalnim karakteristikama“ (Buntak, 1996: 595), ali naravno u skladu s onodobnom budimpeštanskom arhitekturom. Već početkom stoljeća na Gradecu se gradio novi župni dvor i novi toranj Sv. Marka, kraljevinska kuća, itd. Kako Buntak navodi, u principu su se javljala tri glavna tipa građevina: „građanske zidane jednokatnice, zatim plemićke i velikaške kuće (palače) u središnjim dijelovima grada ili na temeljima srušenoga sjeverozapadnog i istočnog gradskog zida i konačno purgerske hiže prizemnice, drvene ili zidane, koje nastavljaju tradiciju

6 Na početku 18. stoljeća Gradec i Kaptol zajedno su imali između 3 i 4 tisuće stanovnika, a na kraju stoljeća oko 8 tisuća.

7 Veći požari tijekom 18. stoljeća: 1706, 1731, 1743. i 1766.

Pogled na Zagreb, gornji dio majstorskog lista, kraj 18. st., (MGZ)

srednjovjekovne građanske kuće“ (Buntak, 1996: 595).

Na Kaptolu su također nicala reprezentativna ulična krila koja su sve snažnije određivala pročelja. Ta ulična pročelja počela su stvarati tipičnu urbanu formaciju u kojoj je ulična fronta neprekinutim nizom kuća zatvarala ljevkasti Kaptolski trg. Osobito se gradilo nakon velikih požara 1706. i 1731. Godine (Buntak, 1996: 610). Nicala su nove kanoničke kurije, nadograđivao se biskupski dvor, pregrađivale su se i obnavljale crkve, gradile su se građanske kuće itd. Kaptol je tijekom 18. stoljeća obnavljanjem dobio potpuno nov izgled. Ipak, u ovom je stoljeću osobito značajan bio razvoj i širenje podgrađa.

Podgrađe u 18. stoljeću

Nakon konačnog prestanka opasnosti od napada Osmanlija i nakon što su gradske utvrde izgubile svrhu i polako počele nestajati život se počeo spuštati, osobito iz Gradeca, u gradsko podgrađe, na prostore današnjeg Donjeg grada. Podgrađe je najednom oživjelo i počelo se sve više izgrađivati i razvijati. Ipak, taj je proces bio spor pa se sve do osamdesetih godina 18. stoljeća nije mnogo toga promijenilo. Čini se da se izvan gradskih zidina prva izgradila Duga ulica, današnja Radićeva. U srednjem je vijeku imala kuće samo u donjem dijelu, južno od Krvavog mosta, a u 17. stoljeću do Kamenitih vrata, ali gotovo isključivo na istočnoj, kaptolskoj strani. Zanimljivo je spomenuti kako je upravo ta ulica bila popločena još 1666. godine (Buntak, 1996: 612). Na početku 18. stoljeća kuće su i dalje bile rijetke na zapadnoj strani, ali do kraja stoljeća Duga ulica gotovo se u potpunosti izgradila.

Tkalčićeva ulica

Današnja Tkalčićeva, nekadašnji Potok, počela se intenzivno naseljavati još u prvoj polovici 17. stoljeća i to na istočnoj, kaptolskoj strani potoka Medveščak (Buntak,

1996: 611). Iako se još i tada ovdje nalazio popriličan broj mlinova, praznih zemljišta i vinograda, naselje Potok u pravom se smislu počelo razvijati tek u 18. stoljeću. Ipak, taj ionako spor razvoj kočile su česte elementarne nepogode, posebice požari i poplave. Premda jako sporo, desna strana Potoka izgradila se u velikoj mjeri u posljednja četiri desetljeća 18. stoljeća, a prva stambena kuća u izvorima se spominje tek 1751. godine (Buntak, 1996: 611). Kuće su do kraja 18. stoljeća na obje strane Potoka bile drvene, a tek tada i početkom 19. stoljeća počele su se graditi i zidane.

Harmica

Ludovik Bužan, Slobodni i kraljevski grad na brdu Grečkom, 1792., (MGZ)

Izgled Sajamskog trga, koji se od 18. stoljeća najčešće zvao Harmicom,⁸ također se izmijenio. Na zapadnoj, sjevernoj i istočnoj strani stajale su kao i u 17. stoljeću stambene zgrade, ali sada uglavnom zidane (Buntak, 1996: 596). Naravno, bilo je još i praznih zemljišta, ali puno manje nego u prethodnom stoljeću. Današnje Jurišićeve na istočnoj strani još nije bilo, ali se prema jugu pružala Petrinjska ulica. Općenito je južna strana Harmice u 18. stoljeću i dalje bila vrlo slabo izgrađena. Krajem stoljeća, godine 1794., počela se na jugozapadnoj strani graditi velika Zakladna bolnica milosrdne braće (Buntak, 1996: 596) na čijem je mjestu dotada bilo prazno zemljište s majurom i manjim gospodarskim zgradama.⁹ Zapadna, sjeverna i istočna strana Harmice, kao i Duga ulica, dale su u 18. stoljeću današnjem centru grada urbani karakter.

8 Harmica je dobila ime po kući u kojoj se ubirala carina tridesetnica, mađarski *harminz*.

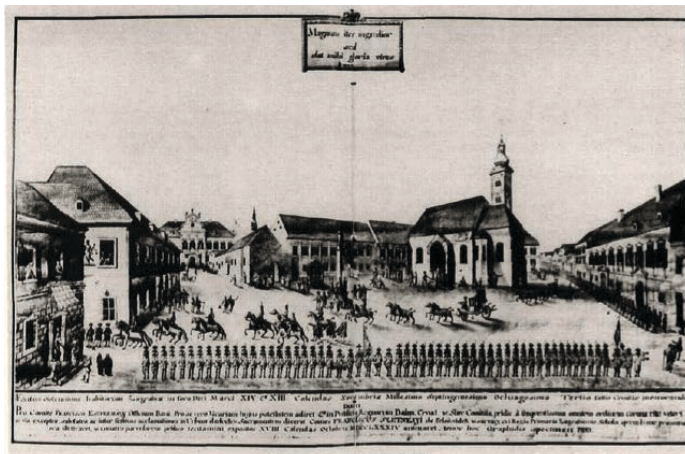
9 Tijekom 17. stoljeća bio je to posjed hrvatskoga bana Ivana Draškovića, zatim podžupana zagrebačke županije Ivana Ručića i njegove žene Helene Patačić, potom isusovaca, a na kraju je bio prodan na dražbi obiteljima Juračić, Ladešić, Labaš i Špišić.

Ilica i Frankopanska ulica

Za razliku od Harmice, Ilica niti tijekom 18. stoljeća nije zadobila urbani karakter. Prostor između Harmice i današnje Frankopanske ulice još je i tada većim dijelom bio poljodjelsko gospodarsko područje s vrtovima, stajama i sjenicima (Buntak, 1996: 598). Tek potkraj stoljeća počeli su se javljati znakovi nastajanja grada. Baš kao i Ilica, i Frankopanska je bila jednako neizgrađena i sve do kraja 18. stoljeća s obiju strana prostirali su se vrtovi. U posljednjoj četvrtini stoljeća u gornjem je dijelu Frankopanske sagrađena veća barokna zgrada čiji je vlasnik bio odvjetnik Josip Drašković. Također je postojala još jedna kuća na zapadnom uglu Ilice i po jedna na južnoj i sjevernoj strani kod Dalmatinske ulice. Na početku današnje Klaićeve ulice nalazila se gradska ciglana, a na prostoru današnjeg Trga maršala Tita veliki majur koji je oko 1770. bio u vlasništvu Nikole Škrleca Lomničkog (Buntak, 1996: 606). Tijekom 18. stoljeća Frankopanska nije imala svoje ime, već se označavala opisno prema smjeru kojim je išla: općinski put od Mesničkih vrata, put od gradske ciglane, kraljevska cesta koja vodi u Karlovac, itd. (Buntak, 1996: 606). Današnja Varšarska ulica bila je također obični kolni put koji je vodio do srednjovjekovne crkve sv. Margarete prolazeći pritom kroz vrtove i majure. Što se tiče spomenutih ciglana, one su se tijekom 18. stoljeća sve češće gradile i na gradečkim i na kaptolskim posjedima, kao i u podgrađu (Povijest grada Zagreba, 2012: 204). Otvaranje tzv. „ciglenica“ bilo je uvjetovano sve intenzivnijom gradnjom zidanih kuća. Osim ovog manufakturnog obrta u 18. su se stoljeću otvarali i drugi obrti poput pivovara, suknara, tiskara i kavana.

Petrinjska ulica

Gledajući od crkve sv. Margarete prema istoku na današnjem prostora Zrinjevca naišli bismo u ono vrijeme na polja, livade, vrtove i majure. Osim Frankopanske još su dva bitnija kolna puta presijecala donjogradsko područje vodeći prema Savi – današnja Preradovićeve ulica i Petrinjska ulica. Gajeve je tada bila obični poljski put, a Gundulićevoj još nije bilo ni traga (Buntak, 1996: 606). Preradovićeve se, kao i Frankopanska, nazivala imenom koje je označavalo njezin smjer, ali Petrinjska ulica, iako je također bila još neizgrađeni put, nosila je od 1677. ime Medgrabami. To je ime jasno označavalo oblik terena kojim je cesta prolazila. Prigodom posjeta cara Josipa II. 1766. godine dobila je ime Josipova cesta, a 1786. svoje današnje ime - Petrinjska ulica (Knežević, 2011: 10). Došlo je do preimenovanja nakon što je Josip II. postao samostalni vladar i nakon što je počeo

Prikaz ustoličenja podbana Ferencza Széchényja na Markovu trgu 1783. godine

provoditi još radikalniji apsolutizam i germanizaciju.¹⁰ Naime, Zagrepčane je najviše od svega pogodilo uvođenje njemačkog kao službenog jezika u javne službe pa su si dali oduška u preimenovanju ove ulice (Špoljarić, 2008: 242). Tijekom 18. stoljeća, a i ranije, Petrinjska je ulica bila glavna prometnica koja je povezivala Zagreb sa Savom i prekosavskim krajevima Bosne, ali je ipak do polovice stoljeća bila vrlo slabo izgrađena. Nakon odluka donesenih 1746. o gradnji novog pontonskog mosta na Savi Petrinjska se počela uređivati kao cesta u pravom smislu te riječi. Za to im je županija zagrebačka stavila na raspolaganje mjesečno po 125 besplatnih radnika (Horvat, 1992: 341). Počelo se, dakle, više graditi, ali nasuprot istočnoj strani koja je već bila prilično izgrađena, zapadna je još u drugoj polovici 18. stoljeća bila zauzeta majurima uglednih zagrebačkih građana. Što se tiče mostova preko Save, spomenuti pontonski most sagrađen je kod Trnja, a gradnju novog drvenog kolnog mosta omogućila je odredba Josipa II. 1783. godine (Horvat, 1992: 341). Naravno, drveni mostovi u vodi brzo propadaju pa mosta 25 godina nakon izgradnje više nije bilo. Tijekom sljedećih sto godina izmijenila su se čak četiri drvena mosta preko Save, a prvi moderni most željezne konstrukcije Zagreb je dobio tek 1891. godine (Horvat, 1992: 343–344).

Vlaška ulica

Današnja Palmotićeve, kao i Draškovićeve, bile su prazne ili obrađena zemljišta. Palmotićeve se nazivala „javnim putem koji služi za vrtove“ ili „putem koji prolazi kroz zemlje“, a Draškovićeve „općinskim putem koji vodi k Savi“ ili „putem koji vodi u polje“ (Buntak, 1996: 609).

10 Josip II. postao je car Svetog Rimskog Carstva njemačkog naroda i suvladar carice Marije Terezije nakon smrti svog oca 1765. godine. Samovladar je postao poslije njezine smrti 1780. godine.

Obje su ulice u 18. stoljeću bile potpuno neizgrađene, kao i njima susjedna, današnja Jurišićeva, nekad Puževa ulica. Bio je to običan put kojim je tekao potok Medveščak natapajući polja i vrtove s lijeve i desne strane. Vlaška ulica bila je djelomično izgrađena do današnjeg Kvaternikovog trga, ali se kuće nisu nizale u neprekinutom nizu kao danas. Bila je to važna prometnica jer je jedina s istočne strane povezivala Zagreb s Dugim Selom, Križevcima, Bjelovarom, Varaždinom, Ptujem, Mariborom, Austrijom itd. (Buntak, 1996: 609). Osim građanskih kućica, u Vlaškoj su se ulici tijekom 18. stoljeća gradile crkva sv. Petra, kapela Sv. Rozalije i biskupski vrt. U gornjem dijelu Vlaške, na mjestu gdje će početkom 19. stoljeća biti izgrađeno sirotište biskupa Vrhovca, nalazio se u 18. stoljeću spomenuti biskupski vrt koji je imao karakter parka.¹¹ Na sjevernoj strani Vlaške ulice na brdu koje je nekoć nosilo ime Sv. Rok, a danas Šalata, stajao je u 18. stoljeću ljetnikovac biskupa Josipa Galjufa s prostranim vrtom i kapelom Sv. Roka. Ljetnikovac i kapela srušeni su krajem 18. stoljeća, a ostao je samo biskupski povrtnjak po kojem je Šalata najvjerojatnije dobila ime (Špoljarić, 2008: 186). Zanimljivo je da su devedesetih godina 19. stoljeća postojale numeracije kuća u svim općinama tadašnjeg Zagreba osim u Vlaškoj za koju arhivska građa nije sačuvana (Buntak, 1996: 616).

Zaključak

Najznačajniji proces koji se intenzivirao tijekom 18. stoljeća i koji je pridonio sveukupnom razvoju i širenju grada bilo je spuštanje života u podgrađe. Također se povećao broj imenovanih ulica i trgova, kako unutar, tako i izvan gradskih zidina. Neka od tih imena aktualna su i danas: Opatička (1704), Manduševac (1714), Ilica (kao ulica 1739), Harmica (1725), Markov trg (1756), Kapucinska (1758), Josipova (1776., Petrinjska od 1786) (Buntak, 1996: 616). Kako se kraj stoljeća bližio kraju, Zagreb je sve više gubio srednjovjekovna, a zadobivao barokna obilježja. Usprikoš jako sporoj izgradnji, neosporivo je da je zahvaljujući raznim odredbama koje su više ili manje uspješno provođene u 18. stoljeću započeta modernizacija grada te da je ona uspješno nastavljena tijekom 19. i 20. stoljeća.

...

Jesu li 17. i 18. stoljeće imali značajnu ulogu u razvoju modernog grada? U ovom radu opisana je protourbana situacija koja se zadržala sve do sredine 19. stoljeća kada su

11 Na tom se mjestu nalazi mala zgrada Vrhovčeve vrtlarije, koja je danas u krilu stambenog kompleksa Kaptola poznatog pod imenom "Vatikan".

prvi urbanistički planovi počeli stvarati novu, moderniju sliku Zagreba. Iako su nam 19. i 20. stoljeće ostavili najviše u naslijeđe, procesi koji su se tada događali ne mogu se razumjeti bez sagledavanja 17. i 18. stoljeća, ali i onih koja su im prethodila. Grad Zagreb povijesni je grad, a samim tim dokument je nataloženog vremena. Niti jedan aspekt njegovog urbanog razvoja nije saglediv sam za sebe i iz toga proizlazi važnost razumijevanja povijesnih okolnosti tijekom čitavog njegovog postojanja. Unatoč mnogim rušenjima, nekim potrebnima, nekim nepotrebnima, u Zagrebu su se 19. i 20. stoljeće prislonili uz ranija razdoblja, a pritom ih nisu drastično pokopali (Maroević, 1999: 6). Naprotiv, u Zagrebu su bilo kojem pažljivijem promatraču vidljive protourbane strukture srednjovjekovlja, kao i baroknog razdoblja 17. i 18. stoljeća, a napose one 19. i 20. stoljeća. Mnoge su se stvari značajne za urbani razvoj dogodile upravo u barokno doba, pritom uvelike utječući na stvaranje buduće urbane strukture te na stvaranje funkcionalnog i povijesnog identiteta koji Zagreb ima danas. Upravo se iz tih razloga sasvim opravdano može tvrditi da je razdoblje 17. i 18. stoljeća bilo doba stvaranja pretpostavki za izgradnju modernog grada i da je samim time uloga 17. i 18. stoljeća u tom procesu bila od iznimnog značaja.

Summary

Matea Kolar, Urban development of Zagreb during the 17th and 18th century

Although Zagreb had only medieval features at the beginning of the 17th century, this change at the end of the century. The city's transformation into a baroque city continued to intensify in the 18th century. Therefore, it is right to say that the two baroque centuries changed Zagreb's image as a medieval city and paved the way towards its development into a modern one.

Literatura

1. Buntak, Franjo, 1996. *Povijest Zagreba*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
2. Horvat, Rudolf, 1992. *Prošlost grada Zagreba*, August Cesarec i Atlantic Paper, Zagreb.
3. Knežević, Snješka, 2011. *Zagreb: grad memorija art*, Meandarmedia, Zagreb.
4. Maroević, Ivo, 1999. *Zagreb njim samim*, Durieux, Zagreb.
5. *Povijest grada Zagreba*, 2012., knj.1, Novi Liber, Zagreb.
6. Špoljarić, Branko, 2008. *Stari Zagreb od vugla do vugla*, AGM, Zagreb.